

استخراج: حسین بیات | ۱۲۰۰سال از آن روز که خاک خراسان به قدم‌های ضامن آهو عطر گرفت، می‌گذرد و این گذر روزگار، آن قدر مجال و فرصت پیش‌روی عاشقان حضرتش قرار داده‌است که هر عرض ارادت یادگاری را در مشهد و بر بنای حرم باقی‌گذارند؛ یادگارهایی که امروز می‌توان سر را بالا گرفت و با افتخار آن را تاریخ خواند، تاریخ شکل‌گیری بارگاه خورشیدنقاب شمس‌الشموس. این تاریخ البته نخستین‌هایی دارد که روایت گفتن از این

تصویری از اهواز قدیم و رود کارون

اولین بار که نام مشهد در کتاب‌ها آمده است

مشهد واژه‌ای عربی است و در کتاب‌های لغت، در معانی محل دیدار، زیارتگاه، جای دیدنی و مانند آن به کار رفته است، اما عموم مردم، این واژه را به محل شهادت و مردم ایران، آن را به محل شهادت و دفن امام‌رضا^(ع) می‌شناسند. این شهر که آخرین محل زندگی پرماجرای هشتمین امام شیعیان است، تا پیش از به خاک‌سپاری پیکر مطهر ایشان،

اولین صندوق مزار

سابقه اولین صندوقی که روی مزار حضرت تعبیه کرده‌اند، به اوایل قرن ششم برمی‌گردد. انوشیروان زرتشتی، از اهالی اصفهان، درپی مشاهده کراماتی از امام‌رضا^(ع)، مسلمان می‌شود و در سال ۵۰۰قمری، صندوقی چوبی با روکش نقره بر مرقد امام نصب می‌کند.

اولین ضریح حرم مطهر

اولین ضریح حضرت، ضریحی چوبی‌ای است که طلا و نقره کوبی شده است و در زمان شاه‌طهماسب صفوی، به سال ۹۵۷قمری، ساخته می‌شود و بر روی مرقد مطهر نصبش می‌کنند. این ضریح به‌دلیل چوبی بودن، به‌مرور زمان فرسوده می‌شود تا اینکه در سال ۱۱۶۰قمری، تعویضش می‌کنند. در این سال، شاه‌رخ میرزا، نوه نادرشاه افشار که حکومت خراسان را دراختیار دارد، یک ضریح از جنس یاقوت و زمرد به نام نگین‌نشان به حرم هدیه می‌کند. این ضریح دوم، هم‌اکنون در زیر ضریح چهارم حضرت و در سرداب قرار دارد.

اولین رواق

رواق دارالسیاده از قدیمی‌ترین رواق‌های روضه منوره، مربوط به عصر تیموریان است. نام‌گذاری این رواق به «دارالسیاده» از آن نظر است که محل اجتماع سادات و منسوبان به خاندان حضرت علی^(ع) بوده است. این رواق که هم‌اکنون نیز موجود است، نمایشگاهی از هنرهای تزئینی، معماری و هنرهای دستی و گویای نبوغ ایرانیان در انواع هنر است. رواق دارالسیاده در بخش غربی و جنوب‌غربی حرم مطهر واقع شده است و از شمال به جنوب امتداد دارد.

نگاهی به اولین ها و قدیمی‌ترین‌ها در حرم امام‌رضا^(ع)

ضریح صفوی، زیر قبه غزنوی

بخش اول

حرم را شیرین‌تر می‌کند، نخستین‌هایی که چشم پژوهشگران و تاریخ‌نگاران بسیاری را در جست‌وجوی خود به میان اوراق و اسناد قدیمی‌کشانده است. یکی از این افراد، حسین مهدوی پارساست که حاصل جست‌وجوهایش از اولین‌های حرم مطهر را در کتاب «اولین‌ها و قدیمی‌تر تین‌ها در حرم مطهر امام‌رضا^(ع)»^{*} گردآوری کرده است و شما خواننده بخشی از آن هستید.

اولین شهری که امام‌رضا^(ع) در مسیر خراسان دید

اولین شهری که امام‌رضا^(ع) در هنگام ورود به ایران امروزی به آن وارد شدند، کدام است؟ امام‌رضا^(ع) هنگام هجرت از مدینه به مرو، پس از عبور از سلمچه، وارد ایران فعلی شدند. اولین شهری که حضرت وارد آن شدند، سوق‌الاهواز بوده است. ایشان در شهر اهواز به‌دلیل هوای گرم و فصل تابستان بیمار می‌شوند، بنابراین درخواست می‌کنند که طبیبی بیاورند.

ابوهاشم جعفری می‌گوید که من طبیبی را به بالین آن حضرت بردم. حضرت نام گیاهی را برای طبیب بردند و خواص آن را بیان کردند. طبیب گفت: «من در روی زمین چنین گیاهی را نمی‌شناسم و کسی غیر از شما،

دهکده‌ای خوش آب‌وهوا به نام سناباد، از توابع نوغان،

در ولایت توس بوده است. نام مشهد را برای اولین بار، حمدا...مستوفی در قرن چهارم قمری، برای این شهر به‌کار می‌برد. آن‌طور که او نقل کرده است، در قرن هفتم مغولان، توس را ویران می‌کنند و مردم برای اقامت به‌سوی مشهد روی می‌آورند؛ «روستای سناباد به‌تدریج گسترش‌یافت و به‌صورت شهری بزرگ درآمد، «مشهدالرضا» نامیده شد و از آن زمان، هسته اصلی شهر (مشهد کنونی) شکل گرفته است.

آرامگاه حمدا... مستوفی در قزوین

اولین سنگ‌قبر

اولین سنگ مزار حضرت، مربوط به سال ۵۱۶قمری، عهد سلطان سنجر سلجوقی است با ابعاد سی در چهل و قطر شش سانتی‌متر. این سنگ، ممری کتیبه‌ای محراب‌شکل به خط کوفی شکسته نیز دارد. در پایان کتیبه، نام بانی سنگ چنین آمده است: «امر بعمارالمشهدالرضوی علی‌بن موسی^(ع) العبد المذنب الفقیر الی رحمہ... ابوالقاسم احمدبن علی بن احمدالعلوی الحسینی، ثقیل... منه،

علاوه‌بر این، نام سازنده سنگ که «عیدا...بن‌احمد قره» است، در زیر آن به چشم می‌خورد. این لوح تاریخی که بیانگر تعمیراتی در حرم مطهر است، به‌دلیل ارزش تاریخی و هنری آن، به موزه انتقال یافت و اکنون در این بخش در معرض بازدید زیارت‌کنندگان امام‌هشتم^(ع) قرار دارد.

اولین صحن

صحن انقلاب، اولین و قدیمی‌ترین صحن است که در قسمت شمال حرم بنا شده است. این صحن به‌سبب قدمتش، به صحن عتیق و صحن کهنه نیز معروف است. ضلع جنوبی این صحن و اساس ایوان طلای آن از بناهای امیرعلی‌شیر نوایی، وزیر سلطان‌حسن بایقرا، در سال ۸۷۵قمری است. بنای اضلاع شمالی و شرقی و غربی آن اما مربوط به عهد صفویه است و ظاهرا با معماری شیخ‌بهایی ساخته شده است.

اولین گنبد حرم مطهر

حرم مطهر سال‌ها بدون گنبد و با همان قبه‌ای بود که ذکر کردیم تااینکه در اوایل قرن ششم، فردی خیراندیش به نام شرف‌الدین ابوطاهر قمی، وزیر سلطان‌سنجر سلجوقی، گنبدی را بر فراز قبه (اصلی) می‌سازد؛ همین گنبدی که اکنون حدود نهمصد سال، از ساخت آن می‌گذرد.

اولین گلدسته حرم مطهر

گلدسته طلا که به‌صورت منفرد ساخته شده است، سابقه تاریخی و قدمت بیشتری دارد. به‌قولی، ساخت آن هم‌زمان با بنای گنبد در اوایل قرن ششم صورت می‌گیرد. بلندای مناره کناره گنبد از سطح صحن انقلاب تا انتهای آن، ۴۰/۵متر و محیط آن حدود ۱۳ متر است.

اولین مسجد

مسجد بالاسر با ابعاد ۸متر طول، ۴/۳۰متر عرض و ۱۰متر ارتفاع، بعد از روضه منوره، کهن‌ترین مکان و مسجد در حوزه حرم است. این مسجد را که نزدیک‌ترین بنا به ضریح مقدس رضوی نیز هست، ابوالحسن عراقی معروف به دبیر، از رجال دوره غزنویان، در سال ۴۲۵قمری (بیش از هزار سال قبل)، در غرب روضه منوره ساخته و مدفن خود او نیز در جوار همین مسجد است.

تاریخ حرم

چند خطی با سفرنامه ستوان آلکس یارنز انگلیسی در مشهددوره قاجار

بازدید از حرم امام‌رضا^(ع) ارزش هر خطری را دارد

کمال سیستمانی

مشهد، محل گذر یا مقصد نهایی سیاحان خارجی بسیاری بوده است که توصیف حرم مطهر امام‌هشتم^(ع) را شنیده یا در کتاب‌ها خوانده بودند. یکی از این سیاحان، ستوان آلکس یارنز، عضو انجمن سلطنتی بریتانیا و مأمور عالی‌رتبه کمپانی هند شرقی است که در سفرنامه‌اش از بازدید از بارگاه ملائک‌پاسبان امام‌رضا^(ع) نوشته و آن را زیارت کرده است. او که بین سال‌های ۱۸۳۱ تا ۱۸۳۳میلادی (۱۲۰۹ تا ۱۲۱۱خورشیدی) قصد سفر به آسیای مرکزی را دارد، در عصر فتحعلی‌شاه از مشهد عبور می‌کند و با اینکه ورود غیرمسلمانان به حرم مطهر در این دوره غیرقانونی بوده و امکان داشته است جانش را از دست بدهد، او این خطر را می‌پذیرد، خود را لایه‌لای جمعیت زائران جا می‌دهد و با صورت پوشیده به زیارت امام‌رضا^(ع) مشرف می‌شود.

سطرهای بعدی، روایت او از مشهد و حرم مطهر رضوی است. جالب است بدانید که یارنز به فارسی تسلط کامل داشته و بنابراین توصیفات او به‌دلیل آشنایی با اصطلاحات رایج زبانی و آداب ورسوم ایرانی‌ها از اعتبار بیشتری درمقایسه با دیگر سیاحان خارجی برخوردار است. او تنها در یک‌جا اطلاعات اشتباه می‌دهد و امام‌رضا^(ع) را امام پنجمین می‌خواند.

● ورود عضو انجمن سلطنتی بریتانیا به مشهد

شهر مقدس مشهد، قبر امام‌رضا^(ع) را در میان گرفته است و سه خیابان در جهات مختلف از مقبره امام منشعب می‌شود که دوتای آن‌ها وسیع و پهن و پردرخت است. جوی آبی که از وسط این دو خیابان می‌گذرد، طراوت خاصی به آن‌ها داده است. ۱۲۰نفر شتر از خیابان گذشتند و وارد کاروان‌سرای بزرگ از یک‌ها شدند. در فاصله نودمتری حرم، زنجیری در عرض خیابان‌ها کشیده شده است که با زار و بخش‌های ثروتمند شهر را درمیان می‌گیرد و حیوانات و احشام را از مکان مقدس دور نگه می‌دارد. بخش پرجمعیت مشهد اینجاست؛ زیرا اگرچه باروهای شهر با طول تقریباً ده کیلومتری حصاری به دور آن کشیده، ولی سایر نقاط شهر مخروبه است. به‌نظر من، جمعیت مشهد به ۴۰هزار نفر نمی‌رسد. بخش اعظم فضای محصور را به گورستان اختصاص داده‌اند؛ زیرا مردم معتقد هستند که درگذشتگان در جوار این امام به آرامش می‌رسند.

همچنین باغ‌های سایه‌داری به چشم می‌خورد که زندگی را لذت‌بخش می‌کند. به نظر می‌رسد که اهالی مشهد از کندن زمین خوششان می‌آید؛ زیرا برای ورود به همه خانه‌ها باید از سرازیری گذشت و می‌گویند خاکی که از حفر زمین به‌دست می‌آید، به مصرف ساختن و تعمیرات خانه می‌رسد. آب شهر به‌وسیله جوی‌ها و آب‌انبارها به‌خوبی تأمین می‌شود. با این‌همه از یک‌ها معتقدند: «اگر مشهد آن گنبد نیلگون را نداشت، اصولا جای خوبی نبود، ازسوی دیگر، ایرانی‌ها مشهد را چنین توصیف می‌کنند: «مشهد نورانی‌ترین نقطه روی زمین است؛ زیرا محل درخشیدن نور الهی است. در بخارا، یک شیعه خود را سنی وانمود می‌کند و در مشهد برعکس، یک سنی آرزومند است که شیعه به‌حساب آید».

خیلی زود به تماشای حرم مطهر رفتیم. قبر امام^(ع) تقریباً در وسط شهر در زیر گنبدی با پوششی از طلا که با دامناره طلاپوش درختان اطرافش برابری می‌کرد، قرار داشت. این گنبد و مناره‌ها در زیر پرتو خورشید با درخشش زیادی نورافشانی می‌کرد. نزدیک قبر و در پشت آن، مسجد بزرگی با گنبد و مناره‌های آبی لاجوردی قرار گرفته است.

زائری که به زیارت می‌آید، باید ابتدا از بازار عبور کند و از زنجیر بگذرد تا وارد بست -یعنی جایی که در آن هیچ مجرمی قابل تعقیب نیست- بشود و بعد، از گذرگاه طاق‌دار بلندی عبور کند و به محوطه وسیع چهار گوشه که از آثار شاه‌عباس کبیر است، برسد. اینجا (صحن عتیق) محل استراحت زائران و آرامگاه درگذشتگان است. دورتادور این محل، مانند کاروان‌سراها، غرفه‌های کوچکی قرار گرفته است که به مدرسه اختصاص یافته است.

پوشش زمین از سنگ‌قبرهایی تشکیل شده که بقایای وجودکسانی را می‌پوشانند که اعتقاد و آرزویشان، موجب شده است آن‌ها را در این محل به خاک سپارند. ایوان‌ها و دیواره‌های محوطه با کاشی‌های رنگی که بی‌شباهت به میناکاری نیست، چشم‌اندازی بدیع و باشکوه دارد. مدخل حرم مطهر در جانب غربی صحن قرار گرفته است و از زیر طاق مخروطی بلندی که به سبک معماری گوتیک ساخته شده و به بهترین وجهی طلاکاری شده است، می‌گذرد. در اینجا بیشتر دیوارها، آینه‌کاری است. بدین ترتیب که آینه‌ها در داخل دیوار روی جدار خارجی تعبیه شده‌اند و در هنگام غروب آفتاب با آویزه‌های سقفی روشن می‌شوند.

فرد غیرمسلمان نمی‌تواند پا را از آستانه مدخل حرم فراتر گذارد، مگر با تغییر قیافه و من یا تدبیر جلوی کنجکاوی‌ام را در این زمینه گرفتیم. ممکن بود خود را درمیان جمعیت جا زده، از در ورودی بگذرم و این نیز امکان داشت که هویتم برملا شود و می‌دانم که زیبایی‌های داخل حرم، ارزش این مخاطره را دارد.

وقتی زائر از در بزرگ، که دارای روکشی از نقره است، وارد فضای حرم مطهر می‌شود، شکوه چشم‌انداز پیش‌رویش، شور دل‌بستگی او را افزایش می‌دهد. برای اینکه دست با قبر مطهر تماس نداشته باشد، آن را به وسیله نرده‌های فولادی و برنجی محصور کرده‌اند. روی این دیواره یا ضریح، الواحی از جنس نقره با چوب آویخته شده که روی آن‌ها، دعا و تذکره حک شده است.

تعداد بی‌شماری چراغ‌طال بر فراز آرامگاه به‌صورت آویز قرار گرفته است که آن را در عید و ایام متبرکه مربوط به ولادت اولیای دین به‌خاطر حرمت به‌چشن، روشن می‌کنند و روحانیان با بهره‌جستن از این روشنایی، جواهرات و اشیای گران‌بهایی را که ازسوی افراد متقی وقف حرم مطهر شده است، به نمایش می‌گذارند. روبه‌روی در ورودی حرم (از داخل)، مسجد زیبایی گوهرشاد قرار گرفته است که در آن با جرئت تمام گام نهادم.

این مسجد، نمونه زیبای معماری است و ایوانی که در آن، محراب یا طاقچه‌ای در جهت مکه قرار گرفته است، به‌طور بسیار باشکوهی تزئین و به‌طرز بسیاراصیلی ساخته شده است. مناره‌هایی که در دو طرف مسجد قرار دارند، دارای عظمت و زیبایی ویژه‌ای هستند که بر زیبایی مسجد افزوده‌اند.

* این کتاب خود از منابع و کتاب‌هایی چون فرهنگ خراسان، تاریخ مشهدالرضا^(ع)، سال‌شمار وقایع مشهد، حوزه علمیه خراسان، به‌سوی بارگاه نور و در حرم ملکوت به‌عنوان منبع استفاده کرده است.

۴شبه
۳۱ خرداد ۱۴۰۲
۲۲ دی‌ماه ۱۳۹۹
شماره ۱۳۹۹

۱۵

تاریخ و هویت